Göbekli Tepe

Ratković, Filip

Undergraduate thesis / Završni rad

2018

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Zagreb, Department of Croatian Studies / Sveučilište u Zagrebu, Hrvatski studiji**

Permanent link / Trajna poveznica: https://urn.nsk.hr/urn:nbn:hr:111:121048

Rights / Prava: In copyright / Zaštićeno autorskim pravom.

Download date / Datum preuzimanja: **2024-03-28**

SVEUČILIŠTE U ZAGREBU
HRVATSKI STUDIJI
UNIVERSITY OF ZAGREB
CENTER FOR CROATIAN STUDIES

Repository / Repozitorij:

Repository of University of Zagreb, Centre for Croatian Studies

zir.nsk.hr

dabar
DIGITALNI AKADEMSKI ARHIVI I REPOZITORIJI

Hrvatski studiji Sveučilišta u Zagrebu

Odjel za povijest

GÖBEKLI TEPE

ZAVRŠNI RAD

Kandidat: Filip Ratković

Mentor: doc. dr. sc. Vlatka Vukelić

Sumentor: doc. dr. sc. Eva Katarina Glazer

Zagreb, 2018.

SADRŽAJ

1 UVOD 2
2 TURSKA KAO KOLIJEVKA CIVILIZACIJE 3
2.1 Nevalı Çori 4
2.2 Cayönü Tepesi 6
2.3 Aşıklı Höyük 8
2.4 Hacilar 10
2.5 Çatalhöyük 11
2.6 Norşuntepe 12
2.7 Çavuştepe 13
3 VREMENSKI KONTEKST 14
3.1 Razvoj civilizacije 15
3.2 Zeitgeist (‘Duh vremena’) 16
3.3 Arheološke anomalije 17
4 GÖBEKLI TEPE 19
4.1 Otkriće 20
4.2 Datiranje i kronološki kontekst 21
4.3 Kultura, graditelji i slojevi 22
4.4 Funkcija 25
4.5 Značaj 29
4 ZAKLJUČAK 30
5 LITERATURA 31

1 UVOD

'Trbušasto brdo' poznatije po turskom nazivu Göbekli Tepe posljednjih je desetljeća privuklo nemalu pozornost javnosti, nemalu pozornost arheološke, znanstvene i civilne javnosti. Jugoistočna Anatolija prodisala je i sve do sirijskog građanskog rata bila je relativno lako dohvatljiva za pustolove i ozbiljne istraživače. Zašto? S obzirom na prirodu otkrivenog, smatra se kako je riječ o najstarijem svetištu na svijetu, starom preko deset tisuća godina. A izuzev toga moglo bi i nepovratno promijeniti uvriježenu percepciju razvoja starih civilizacija i repozicionirati istočnu Anatoliju kao bitnu regiju u globalnom kontekstu ekspanzije čovječanstva. Stočari i poljoprivrednici su preko noći izgubili monopol nad mlađim kamenim dobom, a u igru su zakoračili tajnoviti štovatelji kulta stiliziranih ljudskih silueta i životinjskih bareljefa skrivenih u divovske klinove nalik stiliziranom slovu T. Što je još znakovitije, lokalitet nije izgrađen i napušten nego je stotinama i tisućama godina nadograđivan, uljepšavan i oblikovan u ono što je otkriveno još šezdesetih godina prošlog stoljeća. Nepravedno je zapostavljano i podcjenjivano - prvo pod opaskom bizantske vojne predstraže, a zatim i povezivanjem s krivim vremenskim razdobljima i civilizacijama. Arheolog Klaus Schmidt se nije dao smesti i nakon godina napornog rada ostvario je ono čemu se i nadao - epsko otkriće zbog kojeg će ostati zapisan u povijesti kao 'Heinrich Schliemann 21. stoljeća'. A svemu je kao i uvijek kumovala jedna ljubavna priča, ona s turskom kolegicom Çiğdem Köksal-Schmidt. Njegov rad završio je tragičnim srčanim udarom tijekom plivanja 2014. godine, no ostavština će poslužiti kao temelj za nove ekipe i uspjehe, u trenutku kada je ugledni njemački stručnjak zaključio da se iskopalo tek 5% svega što nas očekuje. Na terenu koji bi mogao biti prepun ovakvih lokaliteta. U dobu koje bi po svemu sudeći moglo prerasti u vrijeme nove arheološke groznice.

2 TURSKA KAO KOLIJEVKA CIVILIZACIJE

Iako je sam epitet 'kolijevka civilizacije' naoko pretenciozan, Turska bi se kao kolijevka religijske ceremonijalne kulture svakako približila takvoj tituli. Zemlja s čak dvadeset i osam impozantnih nalazišta od kojih je najpoznatija Troja proteklih je godina epicentar turista i arheologa iz svih zemalja svijeta. Najpompozniji je definitivno Göbekli Tepe - najstarija religijska lokacija poznata čovjeku. Njezina apstrakcija joj je nadjenula etiketu 'anomalije', koja će tek možebitnim otkrićem sličnih lokaliteta dati civilizacijsku i kulturološku notu. Da to i bude tako jamče obližnji Nevalı Çori, Cayönü Tepesi i Çatalhöyük. Vežu ih slični obrasci kulta, arhitekture, pogrebnih običaja i murali. Pomalo neuobičajene tehnike gradnje i prostornog plana bliske su tom području i narednih tisućljeća, unatoč usponima i padovima brojnih civilizacija poput grčke ili armenske. Drevna Turska je tako baš kao i danas plijenila turbulentnim povijesnim zbivanjima, no i kompleksnim socijalnim strukturama. Prva šivana odjeća, prve religijske ceremonije i rituali, prva pripitomljena stoka i divlje životinje, prva žrtvovanja. I to sve unutar jedne te iste regije čiji se utjecaj širio na zapad. 'Anatolijska hipoteza'[1] (najistaknutiji oponent akademski prihvaćenoj 'Kurganskoj hipotezi', pretpostavlja razdvajanje Praindoeuropljana u Anatoliji tijekom mlađeg kamenog doba, op.a.) otvara mogućnost da je upravo ova uska geografska lokacija centar razvoja drevnih civilizacija - Çayönü, Aşıklı Höyük, Boncuklu Höyük Hacilar, Kosk, i Mersin samo su dodatni lokaliteti koji potvrđuju pravilo. Tko može uzeti za zlo arheolozima koji ovu paradigmu guraju kao superiornu. Naročito kada slična otkrića čekaju pravi trenutak da se predstave suvremenoj civilizaciji. A ovaj dugi put počinje i završava upravo u Turskoj. Ako su govornici praindoeuropskih jezika živjeli u Anatoliji i proširili se razvojem poljoprivrede u Europu, onda bi se Kurganska (stepska) hipoteza mogla pronaći u velikim problemima. Mnogi smatraju da se upravo iz navedenog razloga odugovlačilo s datiranjem ugljikom-14 Göbekli Tepea. Kako pismo nije rekonstruirano ni pronađeno izuzev simbola, tako se i ovu teoriju i dalje ne može smatrati mjerodavnom. No značaj i dalje jača, a brojni znanstvenici uživaju u novonastalom uzbuđenju. Otkrivena civilizacija mogla bi biti

1 Renfrew, Colin (2003) - 'Time Depth, Convergence Theory, and Innovation in Proto-Indo-European: 'Old Europe' as a PIE Linguistic Area', str. 17–48.

znatno veća i znatno starija od svega što smo do sada upoznali. I taj izazov u Tursku dovodi ekipe istraživača iz svih dijelova svijeta.

2.1 Nevalı Çori

Nevalı Çori lokacija je datirana u rani neolitik iliti mlađe kameno doba. Stacionirano je na središnjem dijelu rijeke Eufrat u jugoistočnoj Anatoliji i leži na 490 metara iznad razine mora u podnožju planine Taurus. Povezano je s lokalitetima Cayönü Tepesi i Göbekli Tepe, te najstariji slojevi dolaze iz doba 10.000 godina prije Krista čime se civilizacija poklapa s navedenim mjestima. Smatra se da su prva otkrivena civilizacija koja je kultivirala jednozrnu pšenicu, značajno prije početaka sjedilačkog načina života, a posvetili su se i planskom stočarstvu[2]. Uz za taj period i podneblje uobičajene konture grada (isprepletene košnici nalik ulice) nalazište odlikuju i ceremonijalne prostorije slične vizurama kasnijih hramova s terasama na otvorenom. Baš kao i u Göbekli Tepeu, viđamo famozne stupove u obliku slova T koji simboliziraju čovjeka. Također, pronađene su i stotine malenih glinenih figurica veličine od po 5 cm, koje predstavljaju ljude. S obzirom na to da je za njihovu izradu potrebna temperatura od svega 600 stupnjeva Celzijusa, nisu morali poznavati neke sofisticiranije načine loženja[3]. Figure s jedne strane imaju obrise ljudskih lica i tjelesne konture, no nije isključeno i da je riječ o reprezentaciji duhova prirode ili bića iz snova. Kako su crteži grubi i nejasno urezivani, stručnjaci nisu sigurni u procjeni - dobar primjer su dvije figure koje plešu oko okrugle plohe s par polja. Nagađa se da je riječ ili o kornjači koja bi simbolički predstavljala simbol plodnosti, bubnju ili izmijenjenim stanjima svijesti plesača koji isto tako imaju čudne izraze lica. Teško je procijeniti simbole i umjetnički pravac pošto nema sličnih referentnih točaka u blizini - Göbekli Tepe ne sadrži niti jednu figuru. Znanstvenici smatraju kako to dokazuje da su ovdje postojali žitelji, odnosno da je u pitanju naselje, ne isključivo hram ili

2 https://www.tf.uni-kiel.de/matwis/amat/iss/kap_a/advanced/ta_1_2g.html

3 https://www.tf.uni-kiel.de/matwis/amat/iss/kap_a/advanced/ta_1_2g.html

svetište. Zanimljiv je i način pokopa preminulih. Ostaci su pronađeni u potkrovljima ceremonijalnih građevina, uz odvojenu glavu od tijela. Što se tiče poveznica s civilizacijama Mlađeg kamenog doba, jasno se vide i sličnosti i razlike, što daje za pravo onima koji vjeruju u međusobne kontakte različitih kultura. Nalazište je iskopavano od 1983. do 1991. godine tijekom podizanja brane Atatürk[4] pod rukovodstvom profesora Haralda Hauptmanna sa Sveučilišta Heidelberg. Pet arhitekturalnih razina ukazuje i na pet faza izgradnje. Zanimljivo je da jedan sloj sadrži i kanale pod pravim kutovima što ukazuje na mogućnost prvih klimatskih ili drenažnih cijevi na takvim lokalitetima. Svetište je izgrađeno unutar brda sa spomenutim stupovima od 3 m, kroz tri faze nadogradnje[5]. Te antropomorfske figure spadaju u najstarije velike skulpture na svijetu. Tu je svakako najistaknutija zajednička ritualna crta. Naime, tu su čak tri građevine koje nisu stambene i ukazuju na ceremonijalnu namjenu. Prvotna građevina nije izdržala zub vremena pa su vidljive konture, no već druga ima jasne kvadratne rubove i strane od po 14 metara dužine. Ulaz je relativno uzak uz klupe koje ukazuju na mogućnost postojanja pijedestala. Tu je i karakterističan teraco pod. Treća konstrukcija nastavlja se na drugu s istom teraco podlogom i ugrađenim stupovima T oblika. Na njima su prezentirani obrisi možebitnog ženskog božanstva s pravokutnim prsima, uskim licem, stiliziranim rukama i ramenima u obliku slova V.[6] Nije isključeno da imaju simboličku, kulturološku ili čak i astroarheološku poveznicu s Göbekli Tepeom.

---

4 http://tayproject.org/TAYmaster.fm$Retrieve?YerlesmeNo=2064&html=masterengdetail.html&layout=web Autori: Oguz Tanindi, Mihriban Özbasaran // Kolege na projektu: Güven Arsebük, Nur Balkan-Atli, Erhan Biçakçi, Halet Çambel, H.Nüzhet Dalfes, Turan Efe, Ufuk Esin, Sevil Gülçur, Harald Hauptmann, Ayse Orhun, Asli Özdogan, Mehmet Özsait, Baris Pirhasan

5 H. Hauptmann (1999.) - 'The megalithic phenomenon: recent research and ethnoarchaeological approaches', Mannheim : Beier & Beran, Beiträge zur Ur- und Frühgeschichte Mitteleuropas, str. 21

6 Tobolczyk, Marta (2016.) - 'The World's oldest Temples in Gobekli Tepe and Nevali Cori, Turkey in the light of studies in Ontogenesis of Architecture', Procedia Engineering 161 (2016) 1398 - 1404, str. 1403

2.2 Cayönü Tepesi

Cayönü Tepesi lokalitet je iz Mlađeg kamenog doba smješten u jugoistočnoj Turskoj, četrdesetak kilometara sjeverozapadno od grada Diyarbakıra u podnožju planine Taurus i rijeke Tigris. Prva iskopavanja provodio je Robert John Braidwood i trajala su od 1964. do 1978., odnosno od 1985. do 1991[7]. Sve je datirano u razdoblje od 7200. do 6600. god.pr.Kr., a proteže se kroz tri velike faze. Slično kao i drugim okolnim primjerima, kulturu odlikuje stočarstvo, pripitomljavanje domaćih životinja i uzgoj žitarica. Smatra se da je upravo na ovoj lokaciji zabilježen prvi dokaz pitome domaće svinje i bika, a tu su i kosti veprova, divljih ovaca, koza i jelena. Sve je posljedica okoliša u kojem dominiraju močvare, rasprostranjeno drveće, stepe i obilje badema i drveća prave tršlje, odnosno pistacija. Stočari su ujedno bili i poljoprivrednici pa se uzgajalo jednozrnu pšenicu i brojno bilje koje danas ima desetke i stotine genetskih potomaka[8]. Ni to nije jedina posebnost nalazišta - pronađeni su i prvi alati od bakra[9], prva tkana odjeća, brušeni teraco elementi s poliranim kamenjem unutar cementne baze, te figurice sa ženskim elementima. Podovi nastambi blago su ukopani u zemlju, a tipična kuća sastojala se od dvaju soba u kojima se i kuhalo i radilo, zidovi su imali finu fasadu, a postojale su i smočnice, odnosno skladišta. No nisu pronađeni dokazi hramova ili komunalne infrastrukture. Završna obrada bila je svojevrsni 'forte' graditelja pa izuzev zidova i podova vidimo i opsidijanske dodatke i obloge na kamenju, glini, rogovima i kostima. Drenažni kanali i pečena ograda nalik su bliskim nalazištima, kao i pregrade slične košnicama. Ističe se ogromni plošni kamen nalik oltaru, kao i građevina koju nazivaju 'lubanjom' (zbog više desetaka lubanja odvojenih od tijela). Pretpostavlja se da je u svakom trenutku živjelo stotinjak farmera koji su se hranili svinjetinom, oblačili u do tada nezabilježenu dizajniranu odjeću od raznih tkanina zbog čega su razvijali i krojački zanat, molili se ženskom božanstvu s dvojakom prirodom poput yin-yang simbola i to u prostoriji s oltarom gdje je pronađen i nož koji ukazuje na mogućnost

7 https://www.tf.uni-kiel.de/matwis/amat/iss/kap_a/advanced/ta_1_2c.html

8 Braidwood, (1972.-1974.) - 'Beginnings of Village-Farming Communities in Southeastern Turkey', Proc. Natl. Acad. Sci. USA, Vol. 71, No. 2, str. 568-572

9 Ünsal Yalçin, 2008. - 'Ancient Mining in Anatolia', Proc. Int Conf. AMITEM, Ankara, str. 15

postojanja kulta ili sestrinstva. Upravo su ostaci krvi na kamenu potvrdili i starost lokaliteta i krvnu žrtvu. Brojna pitanja i danas zaokupljaju znanstvenu zajednicu. Čemu je točno služila 'pećnica'[10] u naselju, jesu li strukture nalik košnicama pregrade, ulice ili nešto treće, kakav je doista bio religijski ustroj kulture i što predstavljaju humanoidne figurice samo su neka od njih. Ističe se i prvi primjer pokopa izvan nastambe čime se ukazuje na mogućnost postojanja različitih klasa u društvu. Na takve opcije upućuju i različite prehrambene navike, poglavito između spolova - zubi, oboljenja i zdravlje kostiju ciljaju na dijetalne navike, konzumaciju žitarica i zrnatih plodova učestalijih kod žena. Slična priča je vezana i za ceremonijalne okvire, gdje se pretpostavlja da su žene vodile glavnu riječ. Pitanje je jedino je li hrana bila uvjetovana društvenim ili kulturalnim okvirima. No jasno je da bi ovo moglo biti prvo društvo determinirano prehrambenim navikama, društveno kompleksno i podložno ritualnim obrascima ponašanja[11]. Pripitomljavanje i žrtvovanje životinja tako može biti dio složenog sustava vjerovanja i spolnih razlika. Pogled na obližnje lokacije možda daje određene odgovore.

10 https://www.eyeofthepsychic.com/gobekli/ , autor: Philip Coppens

11 Pearson Jessica, Grove Matt, Özbek Metin, Hongoc Hitomi (2013.) - 'Food and social complexity at Çayönü Tepesi, southeastern Anatolia: Stable isotope evidence of differentiation in diet according to burial practice and sex in the early Neolithic', J Anthropol Archaeol. 2013 Jun; 32(2): 180–189., doi: 10.1016/j.jaa.2013.01.002

2.3 Aşıklı Höyük

Aşıklı Höyük nalazište je koje se nalazi u neposrednoj blizini sela Kızılkaya na području vulkanske sedre u provinciji Aksaray. Nalazi se na 1120 metara iznad morske razine na području od četiri hektra, čime je trostruko manje od usporedivog Çatalhöyüka. Dolina Melendiz plodna je i idealna za polaganje nastambi, pa je na temelju viđenog profesor Ian A. Todd davne 1964. pretpostavio[12] kako bi s obzirom na dominantni opsidijan mogao pronaći arheološki lokalitet. To se i dogodilo pronalaskom 6.000 pločica na humku srednje veličine djelomično uništenom riječnim djelovanjem. Radiokarbonsko datiranje sve smješta u kontekst 8200. god.pr.Kr. do 7400 god.pr.Kr., a od engleskog stručnjaka devet se timova nadovezalo na iskapanja. Profesor Ufuk Esin započeo je opširnija istraživanja u kojima su otkrivena tri ključna sloja smještena u trinaest graditeljskih faza[13]. Značaj nalazišta dovoljno potvrđuje izjava profesora Steadmana koji mu daje epitet 'prvog prelaska iz nomadskog u sjedilački način života'[14]. Sličnost s ostalim nastambama leži u načinu pogreba. Mrtvi su se zakapali u podrumu i zanimljivo je da unatoč 400 prostorija broj pronađenih preminulih ne prelazi sedamdeset. Muškarci su značajno nadživjeli žene s prosjekom 56-23 u omjeru godina u kojima su umrli. Ženama su deformirane kičme što naznačava da su služile kao radna snaga, za razliku od povlaštenih muškaraca. Kako su novija iskapanja ranije analizirane prostorije identificirala kao osobni smještaj, nalazište nije primarno kategorizirano kao nekropola već su pogrebi unutar kuće bili rezervirani za više slojeve društva. Građevine se pak slažu jedna na drugu, ovisno o razdoblju izgradnje. Znanstvenici navode kako je ovo izniman primjer strukturalnog kontinuiteta neviđen u vremenskom kontekstu i da su nastambe ponekad izdržale i do pet stoljeća. S obzirom na te činjenice, pretpostavlja se da su građevine bile javno dobro i obnavljane po jasnom prostornom planu. Središte kuće i

12 http://www.asiklihoyuk.org/genel-bilgiler/

13 Esin U., and Harmankaya S., (1999.) - 'Aşıklı. In Neolithic in Turkey: the cradle of civilization', edited by M. Özdoğan and N. Başgelen, Istanbul, str. 124

14 Steadman, S. R. (2004.) - 'Heading Home: The Architecture of Family and Society in Early Sedentary Communities on the Anatolian Plateau', Journal of Anthropological Research, str. 60 (4):515-558.

ključ kontinuiteta bilo je ognjište pa se funkcionalnost prostorija odbacuje kao jedini motiv kontinuiteta gradnje. Tradicionalizam definitivno postoji, no pitanje je jesu li žitelji bili i konzervativni. Zidovi kuće su svakako predstavljali povijesnu liniju stanovnika, kao i prostor kojeg se mora braniti životom. Rekonstrukcija iz navedenih razloga nije predstavljala problem suvremenim arhitektima, a kućanski procesi obavljali su se na otvorenom i kroz zajedničko djelovanje[15]. Zanimljivo, pretpostavlja se da su stanovnici u svoje kuće ulazili ili kroz prozor ili kroz zajedničke ravne krovove. Tako je Aşıklı još jedno nalazište u nizu gdje su terase imale društveni značaj. Kuće bez ognjišta pak prezentiraju javne zgrade, različite po veličine i organizaciji prostora. Nije poznato što su točno predstavljale ali je jasno da su imale posebnu važnost. Kako su na bliskim nalazištima pronađeni znakovi svetišta, nije isključeno da su rituali ili inicijacije razlog izgradnje i korištenja[16]. No problem predstavlja potpuni nedostatak religijskih predmeta i simbola. Pronađena je samo jedna figura životinje. Tako je moguće da je nalazište opustošeno kroz povijest ili neposredno nakon otkrića. Značaj mu je izniman jer ostavlja veliki prostor za interpretacije, koje kontekstualno pomažu u shvaćanju hipotetske civilizacije smještene u širem području.

15 Todd, I. A., 1966. - 'Aşıklı Höyük – A Protonelolithic Site in Central Anatolia', Anatolian Studies, str. 16:139-163.

16 Esin, U., E. Bıçakçı, M. Özbaşaran, N. Nalkan-Atlı, D. Berker, I. Yağmur, A. Korkut-Atlı., 1991. - 'Salvage excavations at the Pre-Pottery Neolithic site of Aşıklı Höyük in Central Anatolia', str. 17:123-174.

2.4 Hacilar

Hacilar je lokalitet smješten u jugozapadnoj Turskoj, dvadesetak kilometara južno od današnjeg Burdura. Najranija faza izgradnje je 7040. god.pr.Kr. čime se uklapa u prapovijesni kontekst ostalih srodnih nalazišta. Ostatke je 1956. uočio britanski arheolog James Mellaart koji je godinu dana kasnije započeo iskopavanja i nastavio ih do 1960[17]. Pronašao je brojne artefakte koji su i danas izloženi u Muzeju anatolijskih civilizacija u Ankari i potpuno su usporedive s Halaf kulturom, rasprostranjenom po široj regiji. Od tada je otkriveno jedanaest razina od kojih najstarije ulazi u mlađe kameno doba. Odlikuju ih keramika i nedostatak simbola i murala, sličan nekim drugim srodnim nalazištima. Kasnije se nastamba širi, položena oko kvadratne jezgre uz devet građevina. Stanovništvo živi od poljoprivrede (pir, pšenica, ječam, grašak i grahorica) i stočarstva (stoka, svinje, koze i psi). Oko 5600. god.pr.Kr. javljaju se i prvi simboli, vezani uz životinje, gole figure od gline i moguće prezentacije božanstava. Potreba za obranom generira i formiranje utvrde, a religijski život izgradnju hrama. Smatra se da su arhitekti gradili po uzoru na ranije primjere iz okoline. Drenaža i kameni temeljci služe za snažnije temelje, no unatoč tomu zidovi najčešće bivaju podignuti od trupaca drveta s potporom blata. Krovovi i terase su u posebnom fokusu graditelja. Kako nastambe nemaju vrata ni okna, žitelji su u njih ulazili s krovova. Time su središte društvenog života pronalazili upravo iznad kuća[18]. Podovi su isto tako obilježeni različitim geometrijskim oblicima, no bez jasno vidljivih obrazaca i poveznica. Ovo nalazište kao da je prijelazna faza stare razvijene civilizacije, njezinog propadanja i ponovnog uzdizanja nove civilizacije koje će izrasti na njezinim temeljima.

17 https://biaa.ac.uk/research/item/name/hacilar-excavations-2

18 Mellaart, James (1961.) - 'Hacilar: A Neolithic Village Site', Scientific American, str. 86

2.5 Çatalhöyük

Çatalhöyük (turski za 'humak na račvanju') nalazište je u Južnoj Anatoliji i smješta ga se u mlađe kameno doba (neolitik) i bakreno doba u vremenskom rasponu od 7500. god.pr.Kr. Do 5700. god.pr.Kr. Nalazi se ponad Konya visoravni, a 1958. godine ga je otkrila skupina britanskih arheologa - David French, Alan Hall i James Mellaart[19]. Potonji je nastavio s istraživanjima, te je kroz narednih sedam godina došao do otkrića osamnaest slojeva koji vjerno prezentiraju različite povijesne faze izgradnje građevina i naselja. Budući profesor na Sveučilištu London deportiran je iz Turske 1965. godine[20] pa se nalazište zapostavlja sve do 1993. godine. Tada njegov student Ian Hodder dobiva dozvolu za daljnji rad i u tim uzima domaće i strane stručnjake. Jonathan Last i Catriona Gibson zaslužni su za program iskopavanja, a kasnije vodstvo preuzimaju Peter Biehl i Burçin Erdoğu.[21] Kako licenca ističe ove godine, kompletno istraživanje preuzima turska vlada. Lokalitet se sastoji od stambenih formacija, bez očito istaknutih javnih ustanova i funkcije nekih prostorija koje sadrže murale. Prosječan broj stanovnika iznosio je između 5.000 i 7.000, ulice su bile nalik košnicama, a uski razmaci zidina dovode do pretpostavke kako su intimnost i povezanost bile okvir civilizacije. Krovovi su također imali ulogu u društvenom životu, naročito preko ljeta kada su prenamjenjivani u terase i platoe. Prisnost dokazuje i odnos prema pokojnima, koji su nerijetko sahranjivani i unutar vlastitih kućanstava. Lubanje su im pak imale obredni značaj. Zidove su prekrivali murali žena, falusa, lova, stoke, a najznačajniji je "Žena koja sjedi"[22]. Religija im je bila bogata simbolima, a kuće su im vrlo vjerojatno bile i improvizirani hramovi - obredi su intimni, individualni, a svodove su krasile životinjske lubanje. Slikarija sela s

19 https://biaa.ac.uk/research/item/name/catalhoyuk-excavations-1961-1965

20 http://www.scoop.co.nz/stories/HL0510/S00059.htm autorica: Suzan Mazur, (afera Dorak i nestali predmeti iz Brončanog doba koje je Mellaart skicirao, odnosno ili lažirao ili ovjekovječio prije nestanka)

21 http://www.catalhoyuk.com/project/history

22 https://www.louvre.fr/en/oeuvre-notices/figurine-seated-woman-0

dva vrha Hasan Dağ po mnogima predstavlja prvu i najstariju svjetsku kartu, tkanine pored tijela pokojnika smatraju se najstarijim primjercima tekstilnih fragmenata dok je 2.000 otkrivenih figurica jedno od najmasovnijih otkrića iz tog vremenskog razdoblja. Društvo nije poznavalo klasne, statusne ili spolne podjele već se isključivo dijelilo po genetičkom ključu - zbog izbjegavanja incesta brzo se širilo. Stoga ne čudi zaključak povjesničara Murraya Bookchina da je ovdje na djelu prvi primjer anarho-komunizma[23].

2.6 Norşuntepe

Norşuntepe (turski za 'Brdo Norşun', armenski za Novi obelisk) ležao je u neposrednoj blizini rijeke Eufrat u istočnoj Turskoj, u blizini grada Elazığ. Prvi tragovi drevnog naselja otkriveni su 1968. i u narednih šest godina je Njemački arheološki institut pod vodstvom Haralda Hauptmanna izveo veću količinu radova koji su se okončali nakon konstrukcije brane Keban i podizanja razine vode. Znanstvenike je već u samom početku zainteresirao način ekstrakcije bakra, arsena i antimona pa su se bacili u analizu procesa taljenja i obogaćivanja kovina. Za to vrijeme sofisticirane peći talile su troske, tvorničke posude, kao i specifične metalne konstrukcije za ojačavanje stambenih konstrukcija. Što se same arhitekture tiče, ovdje nailazimo na jasno definirane razlike u veličini i pompoznosti građevina, što ukazuje na određene razlike u statusu njihovih stanara, kao i funkciji[24]. Slična priča je i s obredima - središnja figura štovanja bila je Majka, ženska božica oko koje se formirala simbolika i kontekst štovanja s velikim brojem pronađenih statua. Stručnjaci navode kako se lokalitet može usporediti s vremenskim kontekstom i svjetonazorom sličnih formacija iz mezopotamijske kulture poput Tepe Gawre i Qalinj Aghe[25]. S geografski bliskim lokalitetima vežu ostaci zidnih slikarija i murala, kao i relativno dug raspon korištenja od strane različitih naroda (4.000 god.pr.Kr - 3.000 god.pr.Kr.) sve do željeznog doba

23 Bookchin, Murray - 'The Rise of Urbanisation and Decline of Citizenship', str. 18 – 22.

24 Radiocarbon Datings from Arslantepe and Norşuntepe : The fourth- third millennium absolute chronology in the Upper Euphrates and Transcaucasian region, Publications de l'Institut Français d'Études Anatoliennes, Année 2000 11 str. 73-93

25 Sharon R. Steadman, Gregory McMahon (2011) - 'The Oxford Handbook of Ancient Anatolia: (10,000-323 BCE), str. 188-189

i kulture Urartu. Primarna funkcija bila je proizvodnja oružja, bilo u industrijskoj količini ili u eksperimentalnim procesima kovanja i taljenja. Tijela preminulih sahranjivala su se prvotno unutar kućanstava, da bi se razvojem i promjenom kulture dislocirali van naselja. Kraj je označio početak željeznog doba nakon kojeg je lokalitet napušten i spaljen. Danas se nalazi ispod razine Eufrata.

2.7 Çavuştepe

Çavuştepe (armenski za 'Haykovu tvrđavu', utvrdu osnivača armenske države) ograđena je lokacija u distriktu Gürpınar provincije Van pod ustrojem Istočne Anatolije. Poznat i kao Sardurihinilli nalazi se na drevnoj 'Armenskoj dolini' Hayots Dzor. Koristili su ga i kraljevi Urartua tijekom 8. st.pr.Kr. Legenda kaže da ju je izgradio osnivač armenske nacije Hayk koji je na tom mjestu porazio babilonskog kralja Bela ili Nimroda. Lokalitet se nalazi na ravnom platou s ciljem nadzorne točke nad ravni Gürpınar. Palača Urartu civilizacije sagrađena je između 764. i 735. god.pr.Kr. u vrijeme vladavine kralja Sardurija II. i s funkcijom obrambene tvrđave, kao i s replikom spomenika velikoj bitci iz daleke prošlosti. Toranj, zidine, Hram posvećen Khaldi, dvorana s prijestoljem, harem i prostorije klasične za takve građevine iskopavane su od strane Afifa Erzena kroz dvadeset i pet godina od 1961. do 1986. godine[26]. Nalazište je značajno zbog mitologije koja mu daje daleko stariji kontekst - kolijevku drevne armenske civilizacije i pad Babilona. Iako su takve predaje isključivo vezane za mitologiju, arheološki značaj područja daje znatno širi kontekst. Hayk je pod tiranijom babilonskog titana Bela pobjegao u današnju istočnu Anatoliju gdje je osnovao naselje Haykashen. Nakon što je odbio prvotni napad Belovog sina sam se vladar odlučio na desant. Hayk je na putu u ulozi izviđača postavio unuka Kadmosa koji ga je na vrijeme upozorio na napad. U žestokom okršaju 'Davida i Golijata' Hayk Bela pogađa strijelom[27] i ulazi u povijest kao posljednji čavao u lijesu ovozemaljskog utjelovljenja Marduka i moćnog babilonskog

26 O. Belli, (2001) - 'Çavuştepe (Šardurḫinili) Excavations', İstanbul University's Contributions to Archaeology in Turkey, str. 173-178

27 Petrosyan, Armen, (2009) - 'Forefather Hayk in the Light of Comparative Mythology', Journal of Indo-European Studies, str. 1-3

carstva. Kada bi ta legenda imala ikakvo uporište u stvarnosti, lokalitet bi dobio tisuće godina stariji značaj. I savršeno bi se uklapao u kontekst ostalih nalazišta, kao simbolički završetak velike civilizacije nepoznatog imena.

3 VREMENSKI KONTEKST

Mlađe kameno doba (neolitik) traje između paleolitika i metalnog doba, a determiniraju ga poljoprivreda i stočarstvo, prva ruralna i protourbana naselja, prelazak iz nomadskog u sjedilački način života, te izrada keramike i predmeta od pečene gline. Kao i svaka velika povijesna era, ne pojavljuje se ravnomjerno diljem svijeta već seobama, inovacijama i revolucijom polako pronalazi značaj. Sve do druge polovice 20. stoljeća smatralo se kako su prve pripitomljene životinje, rituali i ceremonije, prve umjetničke obrade predmeta i prvi prelasci u sjedilaštvo rezervirani za današnje područje Kurdistana, Izraela i Jordana. No otkrićem turskih lokaliteta odvija se značajna promjena paradigme i razvlači se vremenski kontekst samog neolitika. Pretkeramički Jerihon, ciparska Hirokitija i grčka Tesalija, kao i srpski Lepenski Vir, kineski Nanzhuangtou i meksička Guilá Naquitz padaju u drugi plan otkrićima u Anatoliji. Kultura koja stoji iza navedenih lokacija grupno se naziva Çatalhöyük, no otkrićem starijih i povezivih nastambi trebat će redefenirati čak i sam naziv kulture. Prosječni žitelj mlađeg kamenog doba tako živi sjedilački, radi kao farmer uz poljodjelstvo i stočarstvo, ukrašava keramiku i glinu, sve češće pribjegava oslikavanju zidova muralima i simbolima, izrađuje oruđe od oblikovanog kamena, pripitomljava divlje životinje, uzgaja divlje žitarice, dizajnira prvu odjeću od tkanina i sve vještije barata jezikom[28]. Neolitska revolucija po ranijim pretpostavkama probudila se relativno kasno, koncem osmog tisućljeća prije Krista. No nove spoznaje guraju je i tisuću do dvije tisuće godina ranije, a arheolozi i pustolovi već nagađaju je li moguće da postoje i raniji primjeri. Zemunice i sojenice primjer su tadašnjih

28 Kuijt, Ian (2000.) -' Life in Neolithic farming communities: social organization, identity, and differentiation', Springer. str. 317

kućanstava pa su i u konstrukciji anatolijski primjeri progresivniji i koplje iznad 'konkurencije'. Ognjište je fokus, no ulaz nije preko usječenih stepenica već preko krovova i terasa koji označavaju snažan sociološki faktor. Počelo je vrijeme velikih promjena i tko na vrijeme ne uđe u 'vagon', sat će raditi protiv njega...

3.1 Razvoj civilizacije

Neolitska revolucija usko je vezana uz poljoprivredu i demografsku tranziciju. Riječ je o prvoj velikoj civilizacijskoj tranziciji koja je zahvatila gotovo sve stare kulture. Promjena u potrošnji kalorija i prehrani hormonalno je utjecala na značajne psihofizičke promjene čovjeka. Stvaranje zajednice zahtijevalo je kultivaciju hrane, pripitomljavanje stoke, stvaranje posuđa, oruđa za obradu nastambi, kuće s pravim kutovima i potrepštine iz puke estetike poput dizajnirane odjeće. Društvo je zahtijevalo specijalizaciju i uloge pa su se formirale kaste radnika, trgovaca, arhitekata, administrativne i političke pozadine, a s vremenom su se javljali i svećenici, poglavari, umjetnici i suci. Privatno vlasništvo polako nadomješta javno dobro. Klimatske promjene također djeluju na konačne lokacije stalnih nastambi pa rijeke, oaze i plodne doline preuzimaju primat[29]. Društvo teži strukturi i razvoju, samim time i pozicioniranju. Shvaćanje procesa razvoja biljaka dovodi do proučavanja, metode pokušaja i promašaja, te njihove veze sa svijetom, suncem i mjesecom. Stanovništvo ne raste istom brzinom kao i tehnologija, što zbog bolesti, što zbog sve češćih ratnih sukoba. Dijeljenje zajedničkih interesa povezuje skupine u naselja i saveze. Radikalne promjene u prehrani impliciraju dužu prilagodbu - infekcije, anemija, osteoporoza, dijabetes, pretilost i druge kronične pojave u početku smanjuju životnu dob. Muškarac pada sa 178 na 165 cm prosječne visine, a žene sa

29 Wilson, Edward O. (2013.) - 'The Social Conquest of Earth', Liveright, str. 33-44

168 na 155 cm[30]. Značajne promjene su i u društvenom statusu pa društva trebaju lidere, filozofe i administratore. Narodi se sve češće međusobno miješaju, nekadašnje prirodno pravo, zakon jačega i nepisana pravila dobivaju svoje formalne oblike, ljudi surađuju u sredini u kojoj se nalaze. Trgovina i razmjena pojedina naselja pretvaraju u sve značajnija čvorišta. A čovjek po prvi puta diže pogled prema nebu i pokušava dokučiti njegove zakonitosti. Interpretacija viđenog postaje filozofska misao. Filozofska misao postaje znanost. Neobjašnjiva znanost postaje religija.

3.2 Zeitgeist ('Duh vremena')

Okosnica vremena u kojem su se ljudi transformirali iz tranzitnog nomadskog života u sjedilački farmerski svakako su umjetnost i religija. Razvoj kognitivnog i duhovnog aspekta izrazito je djelovao na vizionarsku komponentu tadašnjeg čovjeka. Pristup izmijenjenim stanjima svijesti uvelike je utjecao na poimanje svijeta - arheolozi David Lewis-Williams i David Pearce[31] smatraju da su Nevalı Çori, Göbekli Tepe i Çatalhöyük savršena personifikacija vremena i unatoč udaljenosti sličan primjer kao britanski Newgrange, Knowth i Bryn Celli Ddu. Kozmologija i gledanje u noćno nebo, te interpretacija njegovog utjecaja na svakodnevni život postaju bitan faktor i ponajbolja etnografska paralela starih naroda od Sibira, Anatolije do Amazone. Megalitna umjetnost služi kao svojevrsni dokaz 'duha vremena', odnosno univerzalnog funkcioniranja ljudskog mozga koji razvije slične arhetipne, simboličke i religijske obrasce. Religija tako povezuje tri različita sustava u isti kontekst - iskustvo, praksu i vjerovanje. Zato nije slučajno da je animizam otvorio vrata duhovnosti, a rituali i ceremonije stvorile su rutinske i organizacijske temelje za poljoprivredu i stočarstvo. Ljudi istovjetno otkrivaju i psihoaktivne biljke koje im služe za daljnji razvoj

30 Hermanussen, Michael; Poustka, Fritz (2003) - 'Stature of early Europeans', Hormones, 2 (3): 175–8. doi:10.1159/000079404. PMID 17003019.

31 Lewis-Williams, David i Pearce, David (2005.) - 'Inside the Neolithic Mind: Consciousness, Cosmos and the Realm of the Gods', Thames and Hudson, str. 13-36

svijesti - apstraktne slike i simboli postaju dio svakodnevice dok složeni matematički obrasci polako penetriraju u kulturu. Svemir odjednom postaje daleko bliži i njegov utjecaj smatra se značajnijim. Po prvi puta se javljaju pitanja tko smo, što smo, odakle dolazimo, a odgovore jamče specijalizirani članovi plemena - šamani, vračevi, druidi. Rađanje i smrt pokreću filozofske debate, snovi postaju predmet proučavanja, a sjećanje postaje predaja koja kasnije prelazi u mitologiju. Čovječanstvo nastoji dokučiti strukturu stvarnosti koja nas okružuje. Izgradnja naselja bazira se na interpretaciji i mimici prirode, no isto tako i ekonomičnosti potrebnoj za povezivanje u širu zajednicu. Jedno je sigurno - čovjek više nikada neće biti isti i civilizacija postaje sve kompleksnija.

3.3 Arheološke anomalije

Upravo su složenost društva i različita interpretacija viđenog zaslužni za brojne arheološke anomalije neolitika. Pod njih podrazumijevamo vidove razvoja koji se ne uklapaju u uvriježeni vremenski, društveni ili tehnološki kontekst. Lokaliteti u Anatoliji su vjerojatno i najpoznatiji primjeri, no tu je daleko veći broj uzoraka čija rasprostranjenost ukazuje na mogućnost da stari narodi nisu imali iste razvojne grane ni fokuse. Uvod u mlađe kameno doba nisu bile kuće pod pravim kutom već izgradnja mreže podzemnih tunela. Arheolog Heinrich Kusch naglašava kako Bavarska i Austrija kriju kilometre tunela, a mreža postoji od Velike Britanije do Mediterana[32]. Nije poznato čemu su služili i je li riječ o nastambama ili podzemnim putevima. Labirinti su svakako predstavljali utočišta, na što ukazuju kontrolne točke, odmorišta i čistoća. Pariške katakombe svoje konture duguju upravo tim neolitskim tunelima, baš kao i rimske te etruščanske. Slična situacija je i u Južnoj Americi kao i na Bliskom istoku. Način izgradnje također nije do kraja razriješen pa se pretpostavlja da su ih

32 Kusch, Heinrich - 'Tore zur Unterwelt. Das Geheimnis der unterirdischen Gänge aus uralter Zeit', Graz, izvor: https://www.dailymail.co.uk/sciencetech/article-2022322/The-massive-European-network-Stone-Age-tunnels-weaves-Scotland-Turkey.html

gradile isključivo rudarske civilizacije. Nešto drugačija priča nalazi se u japanskom priobalju i vezana je za podmorske strukture poznate pod nazivom 'Yonaguni'. Otkrio ih je direktor tamošnje turističke zajednice Kihachiro Aratake 1986. tijekom promatranja morskih pasa, a riječ je ravnim platoima omeđenim oštrim i pravilnim kutovima, te čudnim humanoidnim oblicima. Tri su glavne teze koje analiziraju lokalitet[33]. Prva je da je riječ o prirodnoj formaciji, te je ona znanstveno prihvaćena i smatra se da je viđeno samo igra slučajnosti[34]. Druga otvara mogućnost umjetnom podrijetlu što bi ga datiralo u vrijeme između 8.000 god.pr.Kr.[35] i 1.000 god.pr.Kr. kada je lokacija bila ili iznad mora ili na razini mora. Treća podrazumijeva obradu prirodnih formacija alatom[36]. Ukoliko bi bila riječ o građevini, pretpostavlja se da bi u igri bio hram. Sličnu sudbinu dijeli i Bet Dwarka, najstariji locirani grad u današnjoj Indiji koji se nalazi ispod morske površine u Kutch zaljevu[37]. Za razliku od podvodnih lokaliteta, astroarheološke monolitne formacije nalaze se diljem svijeta. Jedna od starijih svakako je Nabta Playa koja se nalazi na stotinjak kilometara od egipatskog Abu Simbela na granici sa Sudanom. Otkriće profesora Freda Wendorfa povezano je s ljetnim solsticijem tijekom kojeg kamenje na 10 minuta ostaje bez sjene u trenutku kada je sunce točno iznad formacije. Datirano je u peto tisućljeće prije Krista kao i njemačka Goseck formacija i Mnajdra na Malti, koja je tek anomalija zbog velikih dimenzija, sofisticirane gradnje i matrijarhalne simbolike[38]. Kalendar, astronomski opservatorij i solsticijsko svetište neke su od teza o svrsi monolita, kao i reprezentacija zvjezdanog neba. Ovakvih primjera ima na stotine, no svi su novijeg datuma i ulaze u kasnija povijesna razdoblja, a civilizacije koje su ih izgradile su više ili manje poznate[39]. Hramovi nastaju nešto kasnije razvojem organiziranih kultova,

---

33 http://www.newscientist.com/article/mg20427361.500-yonaguni-japan.html

34 Nunn, Patrick D. (2009) - 'Vanished Islands and Hidden Continents of the Pacific', Honolulu: University of Hawaii Press, str. 127

35 'History's Mysteries: Japan's mysterious pyramids History channel', 7. epizoda

36 Schoch, Robert M. (1999) - 'Yonaguni Enigmatic Underwater Monuments', izvor: http://www.robertschoch.net/Enigmatic%20Yonaguni%20Underwater%20RMS%20CT.htm

37 https://rafalreyzer.com/the-underwater-ruins-of-dwarka/ , autor: Rafal Reyzer (2016.)

38 https://www.scientificamerican.com/article/ancient-alignments/ , autor: Alan Hall (1998.)

39 Strukture megalitnog kamenja nisu novost, a problematično ih je i smjestiti u vremenski kontekst. Najpoznatiji primjeri su obelisk u Asuanu težak 1200 tona i Kamen trudne žene u Baalbeku s

ceremonijalnih skupina i ritualne magije. Kontekst štovanja ide paralelno uz razvoj civilizacije i svojevrsna je smjernica organizacije društva, hijerarhije i poznavanja dubljih uvida u prirodu i svijet koji nas okružuje. Tako su se do 21. stoljeća drevne religije povezivale uz mezopotamijske kulture. No jedna arheološka anomalija svojim je otkrićem zahtijevala reviziju povijesnih udžbenika i znanstvene građe. Riječ je dakako o Göbekli Tepeu.

4 GÖBEKLI TEPE

Göbekli Tepe (Trbušasto brdo) arheološko je nalazište pod UNESCO-vom baštinom na prostorima današnje jugoistočne Anatolije u Turskoj, oko 12 kilometara sjeveroistočno od grada Şanlıurfa i manje od stotinu kilometara sjeverno od Sirije. Upravo ju je blizina turskog Kurdistana i ratom pogođene države pomalo distancirala od arheoloških zbivanja, što je iskorišteno za natkrivanje zone lokaliteta, kao i projektnu dokumentaciju oko izgradnje muzeja i arheološkog parka, te centra za posjetitelje koji bi vrata trebao otvoriti ove godine[40]. Nalazište je položeno na visinu od 15 metara i u promjer od oko 300 metara, te se nalazi na 760 metara nadmorske visine. Do danas su otkrivene dvije građevinske faze od kojih je starija baziranija na monolitnoj gradnji dok se mlađa koncentrira na sofisticiranije i konkretnije obrasce. Ono što lokalitet izdvaja od bilo kojeg usporedivog u svijetu arheologije svakako je

tri monolita teška od 1000 do 2000 tona, udaljenih od izvora stijenja. S transferom megalita bi i najsofisticiranije suvremene dizalice imale značajnih problema.

40 http://www.dainst.blog/the-tepe-telegrams/

njegov gotovo anomalijski značaj - jedna od najstarijih megalitnih lokacija, arhitekturalnih zdanja, hramova i jedan od prvih dokaza sjedilačke kulture u povijesti, društvene strukture, kao i ceremonijalne prirode čovječanstva. Oko 200 stupova unutar 20 koncentričnih kružnica samo su ono što je trenutno dokazivo putem obavljenih geofizikalnih istraživanja. Svaki od stupova zasebni je megalit s ucrtanim geoglifima, humanoidnim strukturama i reljefima, kružnice imaju određene astroarheološke kontekste, a pronađene lubanje i maske ukazuju na antropomorfnu simboliku, pogrebnu praksu i određene teatralne obrasce društva. Pokojni otkrivač stvarnih kontura lokaliteta Klaus Schmidt bio je duboko uvjeren kako je riječ o svetištu ili hramu u kojeg su ljudi iz obližnjih krajeva povremeno dolazili i slavili određene datume, prilike ili nebeska događanja. Je li bio u pravu vrijeme će pokazati, a na svom naslijeđu izgradit će generacije novih mladih arheologa koji će u njemačko-turskoj suradnji nastojati razotkriti tajne neolitičke Turske.

4.1 Otkriće

Nalazište je već 1963. po prvi puta bilo označeno kao 'arheološko' u međunarodnoj suradnji koju su izveli Istanbulsko sveučilište i Sveučilište Chicago tijekom tursko-američkih iskopavanja diljem regije. Prvotnu analizu objavio je Peter Benedict 1980. te je kroz par redova zaključio da se lokalitet sastoji od humka, groblja i ostalih sitnih detalja klasičnih za pretkeramički neolitik[41]. Kako je zapisao da nema dokaza o izvorima pitke vode i nije prepoznao izbočene kamene prečke (gornji dijelovi famoznih T-stupova), ne čudi da je mjesto ostalo praktički neprepoznato. Veći

[41] Schmidt, Klaus (2011) - 'Göbekli Tepe: A Neolithic Site in Southwestern Anatolia', Oxford: Oxford University Press, str. 917

značaj u tom trenutku dan je bizantinskom groblju koje se nalazilo nad pozicijom[42]. Brdo prekriveno crvenom zemljom tako se zaboravilo, a u kojoj mjeri dovoljno govori praksa u kojoj su poljoprivrednici nastavili s do tada uobičajenom kultivacijom poljoprivrednih dobara, te su pri toj praksi uklanjali kamenje koje im je predstavljalo zapreke u djelatnosti. Danas je poznato kako su tim postupcima narušili više slojeve lokaliteta. Čak su i veće stupove uklanjali zbog praktičnih razloga. Sredinom sedamdesetih otkriven je Nevalı Çori pa se od 1983. do 1991. godine znanstveni tim s Heidelberg instituta za prapovijesne i protopovijesne lokalitete pod upravljačkom palicom Haralda Hauptmanna posvetio istraživanju sličnih nalazišta da bi zaokružio kontekst. Otkriveno naselje jednostavno je zahtijevalo slična otkrića u okolici, naročito zbog do tada neviđenih T-stupova i vapnenačkih skulptura koje su upućivale na organizirano štovanje ili kult. Klaus Schmidt radio je u procesu i 1994. širi krug djelovanja u potrazi za civilizacijom, te nailazi na čikaški opis Göbekli Tepea[43]. Odlučuje se na novo proučavanje lokaliteta i već je prvim dolaskom shvatio da su interpretacije viđenog bile u najmanju ruku pogrešne. Muzej Şanlıurfa mu izlazi u susret i već je naredne godine prvim iskopavanjima naletio na veliki T-stup. Od tog trenutka traje suradnja turskih kanala i Njemačkog arheološkog instituta.

4.2 Datiranje i kronološki kontekst

Istraživanje starosti lokaliteta izvodilo se kroz dva obrasca - klasično datiranje ugljikom-14, te stratigrafiju. Radiokarbonsko datiranje je određivanje starosti organskih tvari na temelju omjera broja atoma stabilnog ugljikova izotopa 12C i radioaktivnog izotopa 14C, koji nastaje u visokim slojevima Zemljine atmosfere djelovanjem kozmičkih zraka na dušik (14N). Vrijeme poluraspada ugljika 14C iznosi 5730 godina i ustanovi li se da neki komad drveta ili drvenog ugljena sadrži upola manje ugljika 14C nego živo stablo, zaključuje se da je taj komad drveta ili ugljena

[42] https://www.dainst.org/projekt/-/project-display/21890

[43] https://www.smithsonianmag.com/history/gobekli-tepe-the-worlds-first-temple-83613665/ , autor: Andrew Curry (2008.)

star 5730 godina, ako sadrži samo četvrtinu količine 14C koju je imao dok je drvo bilo živo, star je 11460 godina[44]. Stratigrafija je grana geologije koja proučava slojeve stijena, njihove teksture, sastav, međuodnose, te ih uspoređuje na širem prostoru. Prvenstveno opisuje sedimentne stijene i uslojene vulkanske stijene te određuje njihove starosti[45]. Tim disciplinama ustanovljena su tri velika sloja koja su zatim datirana u periode epipaleolitika, pretkeramičkog mlađeg kamenog doba A i pretkeramičkog mlađeg kamenog doba B. Tako se ugrubo moglo zaključiti da je lokalitet bio naseljen u razdoblju između desetog i osmog tisućljeća prije Krista, s četiri uzorka od kojih je Hd-20036 usmjeren do najstarije vremenske točke u 9130. god.pr.Kr. do Ua-19561 i najmlađeg datuma 7370. god.pr.Kr[46]. Osim triju slojeva kroz ispitivanje su uočene i dvije osnovne faze društvenih i ceremonijalnih korištenja lokaliteta. Prvu najbolje prezentiraju krugovi masivnih T-stupova za koje nije pretenciozno zaključiti kako predstavljaju najstarije poznate svjetske megalitne strukture. Tada je podignuto preko 200 poznatih stupova smještenih unutar 20 kružnica, visine do 6 metara i težine do 10 tona. Specifičan način izgradnje postavlja ih u istu vremensku relaciju. Druga faza ukazuje na nešto manje stupove koji čine pravokutne prostorije i podove s poliranim vapnencem. Dakle, faza s grubljim i pompoznijim oblicima i faza s manjim ali sofisticiranijim arhitekturalnim rješenjima.

4.3 Kultura, graditelji i slojevi

Znanstvenici su s razlogom izuzetno oprezni u bilo kakvim interpretacijama i poveznicama s civilizacijskim dosegom, graditeljima, pa čak i slojevima izgradnje - zbog aproksimacije o svega 5% iskopanog ukupnog nalazišta nezahvalno je stvarati velike zaključke. Graditelji naselja su sigurno smješteni u tranzicijsku zonu između lovaca, sakupljača i nomada, te sjedilačkih naroda klasičnog tipa. Tomu u prilog idu i dokazi o divljim životinjama, alatima i kultovima čije su osnove bliže prvoj skupini, te

[44] 'Hrvatska enciklopedija', Leksikografski zavod Miroslav Krleža, www.enciklopedija.hr, 2014.

[45] https://www.pmf.unizg.hr/_download/repository/GKZOOK_P2_Stratigrafija_2017_18.pdf

[46] Dietrich, Oliver (2013.) - 'Establishing a Radiocarbon Sequence for Göbekli Tepe. State of Research and New Data', NEO-LITHICS 1/13 The Newsletter of Southwest Asian Neolithic Research

uzgoju poljoprivrednih kultura, pripitomljenoj stoci i ceremonijalnom hramu, odnosno astroarheološkom opservatoriju bližima drugoj skupini. Kultura je svakako morala imati obrasce hijerarhije i društvenog ustroja, što zbog sofisticiranosti u obrascima ponašanja značajno ispred svog vremena, što zbog pretpostavki o gradnji koja uključuje i do 500 radnika koji su organizirano izvlačili i formirali stupove, te ih prilično teške dovlačili stotinama metara od kamenoloma do lokaliteta. Najveći od njih teži velikih 50 tona i nalazi se na mjestu iskopavanja. Značaj svakako potvrđuje i sustavno zakopavanje objekta koje je potrajalo određeno vrijeme - razlog zakopavanja i napuštanja nije poznat[47]. Sama lokacija izgradnje isto tako je pomno odabrana - ravan i izbočen strateški pozicioniran plato omogućavao je žiteljima nadzor nad kompletnim okruženjem.

Površina je prvotno izravnavana i okružena kanalima na svojoj sjevernoj strani. Pretpostavlja se da je riječ o napuštenim kamenolomima iz kojih su izvlačeni blokovi. Kamenolomi su služili kao izvor monolitnih elemenata - ovaj dio lokaliteta nazvan je **'Kompleks E'**[48]. Tri velike T-strukture obilježavaju taj sjeverni dio platoa, s najvećom visine od 7 metara (samo je izbočeni vrh nalik glavi širine oko 3 metra) i težine od 50 tona. Dva nedovršena stupa leže na južnoj strani platoa, kao i falusoidni prikazi. Zapadni dio obilježava struktura nalik lavu, podložena vapnenačkim ukrasima uz malenu pećinu s reljefom goveda. Dio znanstvenika smatra kako se radi o radionici za izradu skulptura koje okružuju čitavi plato. Postoje brojne sličnosti s hramovima na lokalitetu Nevalı Çori. Sjeverozapadni ugao obilježen je jamama nalik cisternama, te stubište od pet stepenica.

Sloj III odlikuje se reljefima životinja poput bikova, lisice i ždrala, kojeg neki povezuju i s lešinarom. U ovoj povijesnoj fazi graditelji se po prvi puta odlučuju za ciklični način gradnje, koncentrične krugove promjera od 10 do 30 metara. Njih obilježavaju T-strukture vapnenačkih stupova smještene unutar tankih zidova neprerađenog kamena. Četiri velike cirkularne strukture već su iskopane, a geofizička istraživanja ukazuju na još šesnaest sličnih formacija međusobno

[47] https://archive.archaeology.org/0811/abstracts/turkey.html, autor: Sandra Scham

[48] Schmidt, Klaus (2006.) - 'Sie bauten die ersten Tempel. Das rätselhafte Heiligtum der Steinzeitjäger. Die archäologische Entdeckung am Göbekli Tepe', Munich, str. 105, 109-111

formiranih s po osam stupova, ukupnog broja od čak 200 stupova na cijelom lokalitetu. Građevni materijal dostavljan je iz kamenoloma i rudnika s udaljenosti od otprilike stotinu metara. U središtu svake kružnice nalaze se dva visoka stupa, jedan nasuprot drugoga, a nije poznato jesu li nekoć služili kao potporanj za krov. Okružuju ih kamene klupe. Obližnji stupovi oslikani su piktogramima i životinjskim reljefima. Pretpostavlja se da je riječ o ceremonijalnoj simbolici - lavovi, bikovi lisice, veprovi, gazele, magarci, zmije, reptili, insekti, pauci, ptice i lešinari samo su neki od brojnih prikaza. Sasvim je moguće i da je u pitanju tor, kojeg je i Schmidt šaljivo nazivao Zoološkim vrtom. Simbolika lešinara uočena je i u drevnim kulturama Çatalhöyüka i Jerihona. Zanimljivo, izuzev par sporadičnih prezentacija humanoidnih oblika, T-strukture posjeduju ruke, ramena i remenje oko struka pa je moguće da reprezentiraju ljude ili bogove[49]. Figure su obezglavljene, što daje određeni kontekst pronađenim lubanjama. Podovi su načinjeni od teraca i stijenja. Ovaj sloj smješten je između 9600. i 8800. god.pr.Kr.

Sljedeće veliko razdoblje gradnje i transformacije nalazišta smješteno je u **Sloj II**. Njega obilježavaju manje pravokutne prostorije i građevine koje odlikuje naoko ekonomičnija potrošnja prostora. Kako se u polju njihove funkcionalnosti nalaze i T-strukture, vjeruje se da i drugi sloj ima određene ceremonijalne značajke, hramsku važnost i efekt današnjih svetišta. Prostorije nemaju vrata ni prozore, podovi su načinjeni od poliranog teraca, a u njihovom središtu nalaze se T-strukture nešto manjih dimenzija (do 1.5 metara visine). Pretpostavlja se da su dograđivane između 8800. i 8000. god.pr.Kr. Najznačajnija je 'zgrada lavljih stupova', sa stupovima s urezbarenim lavovima. Tu je i veliki detaljno izrezbareni stup nalik totemu visine 1.92 metra kojeg znanstvenici povezuju sa sličnim objektima u Sjevernoj Americi, čime odudara od okolnih lokaliteta izuzev Nevalı Çorija. Okićen je medvjedom, grabežljivcem i humanoidnim oblikom[50]. Ostali stupovi prezentiraju životinje na ljudskim glavama.

---

[49] https://www.smithsonianmag.com/history/gobekli-tepe-the-worlds-first-temple-83613665/, autor Andrew Curry, 2008.

[50] https://tepetelegrams.wordpress.com/2017/03/01/the-gobekli-tepe-totem-pole/

Sloj I je najviši sloj, i isto tako i najskromniji no i vremenski najduži. Radi se o vremenu nakon zakapanja hrama, odnosno napuštanju njegovih ceremonijalnih značajki. Arheološki je značajan isključivo kao dokaz da poljoprivrednici i stočari, te naknadne civilizacije nisu poznavale stvarni značaj lokaliteta, ni ono što se nalazi ispod njihovih nogu.

Za daljnja istraživanja nužna je konzervacija samog lokaliteta. Od 2016. postavljena su dva zaštitna krova koja nalazište štite od klimatskih uvjeta, a tijekom turbulentnih razdoblja u obližnjoj Siriji znatno je otežan dolazak, te je osigurana vojna zaštita. U strateškim predviđanjima otvorio se prostor za izgradnju muzeja i arheološkog parka, a lokalitet je primljen i pod UNESCO-vu baštinu. GHF (Globalni fond za baštinu) omogućio je i ulazak u višegodišnji program konzervacije pa se za početak stopirala daljnja izgradnja betonskog šetališta čiju izgradnju službeni turski kanali od početka niječu. Arheolozi rade i na obnovi zidova i monolita, no uz iznimnu posvećenost originalnim uvjetima izgradnje. Nakon 18 mjeseci rekonstrukcije lokalitet se otvara u drugoj polovici 2018. godine, a izgradnja centra Doğuş omogućava i multimedijalno promatranje slojeva.[51]

4.4 Funkcija

[51] https://tepetelegrams.wordpress.com/

S obzirom na to da su interpretacije još relativno oprezne, autori alternativnih teorija o povijesti poput Andrewa Collinsa među prvima su pružili svoje teze[52]. On s lokalitetom povezuje Sviderijsku kulturu koja se navodno spustila s istočnoeuropskog platoa današnje Poljske u južnije krajeve, točnije u istočnu Anatoliju. Dokaze za to nalazi u specifičnim pionirskim tehnikama rudarenja koja se mogu pronaći na iskopanom opsidijanu, kao i tipičnom obliku sofisticirane kozmologije koja proučava kozmičko stablo između Donjeg i Gornjeg svijeta. Simbolika Mliječnog puta i Velikog procjepa, Labuda kao istoimenog sazviježđa, ptica u simbolici astralnog putovanja i lešinara koji prezentira smrt po njemu su sitni obrasci koji upućuju na tranziciju tog drevnog naroda. Njegova teza usko je vezana za teoriju velike kataklizme u kojoj su drevni narodi obilježavali prirodnu katastrofu koja je netom prije zadesila poznati svijet i nepovratno promijenila fizionomiju civilizacije. Nebeska lisica i vuk simboli su za pad tog nebeskog tijela koji se nalaze diljem Europe i jugozapadne Azije. Autor uspoređuje zvjezdano nebo u razdoblju od 9500.-9000. god.pr.Kr. i izostanak zvijezde Sjevernjače zbog kojeg je Deneb[53] zauzimao ključnu ulogu graditeljima i simbolički i u šamanističkoj ceremonijalnoj magiji. Glifovi u obliku slova H tako ukazuju na put prema Gornjem svijetu dok glifovi u obliku slova C simboliziraju prelazak iz jednog lunarnog razdoblja u drugo[54]. Strukture koje pak imaju neujednačene oblike omjera 5:4 prezentiraju ciklične kozmičke događaje koji nisu razmatrani sve do Platona. Collins smatra da je promjena u građevnom stilu dokaz da su se vremena mijenjala, kao i običaji, a lokalitet ne samo da je predstavljao prvi hram nebeskim ciklusima i kartu zvjezdanog neba, već je služio i kao svojevrsni 'usmjerivač' ili vozilo preminulim dušama ka sazviježđu Labud, baš kao što su slične legendarne građevine usmjeravane ka nekim drugim nebeskim tijelima. Kult zmije i njezina simbolika su mu poslužili i za moguću poveznicu s narodima Mezopotamije, kao izvori za stvaranje religijskih institucija, gradova-država i mitologije.

Svi autori ne misle isto. Talijanski astroarheolog Giulio Magli s Politehničkog sveučilišta u Milanu ima drugačiju interpretaciju. Po njemu ovaj reprezentativni

---

[52] http://www.andrewcollins.com/page/articles/Go_Tep_launch.htm, dio iz knjige: Collins, Andrew (2014.) - 'Göbekli Tepe: Genesis of the Gods', Bear & Company

53 Alpha Cygni, najsjajnija zvijezda sazviježđa Labud

[54] https://www.wakingtimes.com/2014/06/25/gobekli-tepe-built-2/, autor: Andrew Collins (2014.)

primjer neolitičke revolucije služi i kao hram i kao prezentacija zvjezdanog neba, no s nešto drugačijom simbolikom koju povezuje s nebom u vremenima njegove izgradnje. Smatra da je lokalitet zapravo spomenik 'rođenju' zvijezde Sirius[55], najsjajnije zvijezde noćnog neba koja je kasnije poslužila i kao okosnica egipatskog kalendara. Sirius je bio ispod horizonta lokaliteta sve do 9300. god.pr.Kr. kada se iznenada pojavio u vidljivom spektru. A pojava jednog tako značajnog objekta sasvim bi sigurno mogla biti okidač za novu religiju, smatra autor. Magli je napravio mapiranje područja, nacrtao imaginarnu liniju i usporedio sve s projekcijom neba u određenim vremenskim razdobljima. Došao je do zaključka da su tri koncentrične kružnice poravnate s točkama horizonta u kojima se Sirius uzdizao kroz tri velike godine - 9100., 8750. i 8300. god.pr.Kr. S obzirom na to da je riječ o preliminarnim rezultatima bez sofisticiranih mjerenja horizontalnih i vertikalnih kutova teodolitom, nije utvrđeno jesu li prstenovi samo prezentacija zvjezdanog neba ili su i građeni u vremenskom kontekstu viđenih pojava. Tako su se znanstvenici odvažili na prozivanje nalazišta epitetom 'najstarijeg svjetskog hrama Pasje zvijezde'.[56]

Nisu ni urezani oblici životinja (zmije i lešinari), geometrijskih oblika i humanoidnih obrisa, kao ni njihovo pozicioniranje jedini predmet interpretacije - mnogi sumnjaju na kult lubanje. Pronađene lubanje odraslih ljudi također daju određeni kontekst, upravo kao na lokalitetima u blizini - odvojene od tijela, uklonjene kremenim alatima i sjekirama, izbušene. Sve ukazuje na ceremonijalni značaj, a utjecaj životinja u potpunosti je odbačen. Donja vilica vrpcom je pričvršćena na gornji dio lubanje, sudeći po istraživanju Njemačkog arheološkog instituta. Isto tako, urezani su i žlijebovi, bušene perforacije, obloženi dijelovi. Sve iz razloga da lubanje odole tipičnim znacima zuba vremena ili lošijeg skladištenja. Fenomen 'obloženih lubanja' nije ništa strano ostalim regionalnim lokalitetima pa bi se ovo nalazište moglo čak i nazvati prvim poznatim primjerom takve prakse i daljnjim uzorom tradicije[57]. Nije

---

[55] Magli, Giulio (2013.) - 'Sirius and the project of the megalithic enclosures at Gobekli Tepe', Nexus Network Journal, 17, 2016, pp. 1-11

[56] https://www.newscientist.com/article/mg21929303-400-worlds-oldest-temple-built-to-worship-the-dog-star/, autor: Anil Ananthaswamy (2013.)

[57] https://www.haaretz.com/archaeology/MAGAZINE-skulls-from-11-000-year-cult-found-in-gobekli-tepe-1.5490210, autor: Ruth Schuster (2017.)

isključeno da su na površinu dodavane dodatne dekoracije poput školjki ili slikarija. Pronađene su i kosti životinja među kojima se ističu gazele i ostale nepripitomljene vrste. Znanstvenici su usporedili načine kultivacije lubanja s poznatim praksama poput trepanacije, umjetnosti, štovanja predaka i ceremonija plodnosti, no nisu zabilježene sličnosti. S tim da ni poveznica s antropomorfskim prezentacijama, T-strukturama i životinjama još nije otkrivena. Ukoliko je u pitanju kult lubanje, moraju se ispuniti Orschiedtovi kriteriji - religijski kontekst i višestruko ponavljanje tretmana. Sigurno je da je u pitanju hram, no omjer od 15% pronađenih ukrašenih i neukrašenih lubanja drugoj tezi i ne ide u prilog[58]. Kako postoje dokazi da je meso uklanjano netom nakon smrti, prevladavajuća opcija je da su služile kao trofej pobjede nad neprijateljem, simbol zastrašivanja ili pak štovanje vlastitih heroja koji su živote dali za zaštitu plemena. U sirijskoj Tell Qarassi oštećene su lubanje simbol posmrtnog kažnjavanja[59], indijska Naga civilizacija je pak mehanički spajala dijelove lubanje radi prezervacije[60]. No Göbekli Tepe za mnoge predstavlja posve novi način interpretacije - suživot živih i mrtvih u svetištu, nalik praksi okolnih lokaliteta da se mrtvi pokapaju u podnožje stambenih objekata.

Tu je i teorija o minijaturnim maskama koju su razradili znanstvenici s Njemačkog arheološkog instituta. Maske prilično sličnih kontura tako se mogu pronaći u Nevalı Çori lokalitetu, kao i diljem Göbekli Tepea. Kamena lica teška do 2 kilograma odlikuju očne udubine, nosovi i usta koja ponekad znaju i izostati. Oblici su tučeni, konkavni, oblikovani finim obradama i odlikuju ih minimalističke, apstraktne konture. S obzirom na slične oblike u blizini, lica su namjerno oblikovana upravo na ovaj način, čineći ih bliskima antropomorfnim prikazima u okolici. Maske su najčešće otkrivane u blizini bezglavih T-struktura, u središtu koncentričnih kružnica. Maske

58 Gresky Julia, Haelm Juliane, Clare Lee (2017.) - 'Modified human crania from Göbekli Tepe provide evidence for a new form of Neolithic skull cult', Science Advances, Vol. 3, no. 6, e1700564, DOI: 10.1126/sciadv.1700564

59 Santana J, Velasco J, Ibáñez JJ, Braemer F. (2012.) - 'Crania with mutilated facial skeletons: a new ritual treatment in an early pre-pottery Neolithic B cranial cache at Tell Qarassa North (South Syria)', Am J Phys Anthropol. 2012 Oct;149(2):205-16. doi: 10.1002/ajpa.22111. Epub 2012 Jul 11.

60 https://news.nationalgeographic.com/2017/06/skulls-cult-turkey-archaeology-neolithic-gobekli/, autor: Shaena Montanari (2017.)

Nevalı Çorija su nedvojbeno istog umjetničkog pravca ali su im facijalne ekspresije izraženije, s ustima koja prezentiraju vrisak ili osjećaj užasa[61]. Pojedini tumači smatraju kako je riječ o pogrebnim maskama koje ukazuju na način na koji je pokojnik preminuo[62] - bilo da je riječ o prirodnoj smrti, nesreći ili ubojstvu. Kamena lica bi tako mogli biti spomenici organskim maskama koje je nosilo svećenstvo ili su njima bile prekrivane lubanje pokojnika pored bezglavih statua. Je li riječ o specifičnom pogrebnom ritualu, štovanju bogova ili maskenbalu, teško je utvrditi. Jedino što se može povezati s drugim obližnjim tradicijama je uloga maske u ikonografiji smrti, pogreba ili mitologiji. Dakle, maske bi mogle biti još jedan dokaz ceremonijalnog značaja samog lokaliteta.

Stručnjaci sa Sveučilišta Edinburgh pak pretpostavljaju kako Göbekli Tepe izuzev hramske funkcije služi i kao spomenik vremena. Osim totema koji je pronađen unutar Sloja II i kao i svi drugi totemi ukazuje na povijest plemena, vjeruju da su pronašli i dokaz o udaru dijelova kometa na Zemlju prilikom posljednjeg malog Ledenog doba. Stup poznat kao 'Strvinarov kamen' po njima sadrži mapu zvjezdanog neba, astronomske simbole raznih konstelacija i sam komet. Računalni program im je na temelju njihovih zapažanja ukazao na mogući pad krhotina kometa u vremenu oko 10950. god.pr.Kr., koje korelira s vremenom mlađeg drijasa. Klimatske promjene značajno su utjecale na socioekonomska kretanja, kao i tranziciju od nomadskog na sjedilački način života. A dr. Martin Sweatman tvrdi kako je upravo Göbekli Tepe znakovito prvi primjer te velike promjene[63]. Po njemu je riječ ne samo o opservatoriju zvjezdanog neba, već i o spomeniku na katastrofalne događaje iz prošlosti. Svaki stup predstavlja simboliku određenog razdoblja zemaljskih promjena i znanstvenici će po njemu kroz vrijeme otkriti njihovo značenje.

---

[61] https://tepetelegrams.wordpress.com/2018/03/15/behind-the-mask-early-neolithic-miniature-masks-and-one-larger-than-life-example-from-gobekli-tepe-and-beyond/, autor: Jens Notroff (2018.)

[62] Dietrich Oliver, Notroff Jens, Dietrich Laura (2018.) - 'Masks and masquerade in the Early Neolithic: a view from Upper Mesopotamia', Time and Mind - The Journal of Archaeology, Consciousness and Culture, Vol 11, str. 3-21

[63] https://www.telegraph.co.uk/science/2017/04/21/ancient-stone-carvings-confirm-comet-struck-earth-10950bc-wiping/, autor: Sarah Knapton (2017.)

Kako do danas nije otkrivena ni desetina ukupne arheološke građe koja se nalazi pod različitim slojevima zemlje, teško je zaključiti koja je od ovih teorija najbliža istina - je li to Schmidtova teza o kamenom svetištu i tzv. 'katedrali na brdu', astroarheološkom opservatoriju, zabranjenom kultu smrti, spomeniku jednog vremena, svetoj planini Sumerana zvanoj Ekur ili pak palači nekog kralja otkrit će daljnja iskopavanja.

4.5 Značaj

Važnost Göbekli Tepea na samim počecima i prilikom otkrića nije mogla biti ni pretpostavljena. Danas je pak riječ o arheološkom otkriću najviše važnosti, vjerojatno i u čitavom svijetu. Njegov značaj leži u razumijevanju ključne faze razvoja čovjeka - tranzicije iz nomadskog u sjedilački način života, uz koju su blisko vezane sve ostale socioekonomske značajke poput društvenog poretka, strukture, odnosa prema biljkama i životinjama, ceremonijalnoj magiji, načinima razmjene dobara, simbolici i umjetnosti, hijerarhiji, vojsci, politici i zakonima. Ian Hodder sa Sveučilišta Stanford tako nimalo pretenciozno zaključuje da ovaj lokalitet 'mijenja sve'. Ako su lovci i skupljači nomadskog tipa bili u stanju izgraditi ovako kompleksne građevine, onda pravo pitanje nije hoćemo li nego kada ćemo naići na još starije i značajnije monumentalne strukture. A ako je pak riječ o sjedilačkoj civilizaciji, onda se navedena tranzicija mora barem dvije tisuće godina pogurati dalje prema prošlosti. I možda dobijemo odgovor na arheološko 'kokoš ili jaje', odnosno - hram ili grad. Ne postoji ništa usporedivo s pompoznim značajem Göbekli Tepea, možda samo opskurnije, jednostavnije ili daleko novije lokacije u istočnoj Anatoliji. Znanstvenici su se odlučili iskopavati i obližnja brda i ako je vjerovati po plitkim iskopinama, čak i na samo metar dubine otkrivaju se nove T-strukture na lokalitetima Hamzan Tepe, Karahan Tepe, Harbetsuvan Tepesi, Sefer Tepe i Taslı Tepe[64] - s obzirom na manje dimenzije riječ je o manjim lokalitetima pa se Göbekli Tepe smješta kao svojevrsni centar i uzor budućim graditeljima, kao što su egipatske piramide u Gizi bile primjer

64 Guler Mustafa, Celik Bahattin, Guler Gul - 'New pre-pottery neolithic settlements from Viransehir District', http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/14/1790/18894.pdf

svim ostalim okolnim formacijama u Egiptu ili Nubiji. Samo su Nevalı Çori i Jerihon usporedivi, no uz značajno manje dimenzije i novije datume izgradnje dok je Çatalhöyük mlađi čak dva tisućljeća. Svako pitanje o simbolici, tradiciji, namjeni, načinu konstrukcije, ceremoniji ili koncentričnim krugovima uz centrirane stupove otvara dva nova upita. Zato je nužno naznačiti kako će tek buduće generacije shvatiti što je Peter Benedict slučajno zahvatio davne 1963. i onda par narednih desetljeća zamalo prepustio na zaborav vremenu. Klausu Schmidtu očito nije bilo suđeno do kraja iskopati svoje životno djelo, no zauvijek će po njemu ostati zapamćeno ovo epsko otkriće čije su konture dale izgubljeni pustolovni duh prekrasnoj znanosti arheologije.

5 ZAKLJUČAK

Göbekli Tepe će označiti novi period arheologije, onaj u kojem će klasični povijesni udžbenici polako postajati interaktivni, a povijesni revizionizam hvale vrijedna grana znanstvene analitike. Kako se sve češće u srednjestrujaškim kanalima kaže - ovaj lokalitet jednostavno nema nikakvog smisla i najbolje bi bilo da ga ni nema. Zašto? Prije svega jer su ga njegovi graditelji sagradili prije nego je takav način gradnje bio uobičajen. Prije nego su nomadi prešli u strukturirane sjedilačke društvene oblike. I onda su ga nakon tri tisućljeća korištenja jednostavno zakopali. I na taj način ga konzervirali za civilizacije koje dolaze. I to sve pet tisućljeća prije Sumera ili Stonehengea. Sagradili su hram prije hramova, grad prije gradova, monolitnu strukturu prije monolitnih struktura. Formaciju su konstantno nadograđivali, složenijim i minijaturnijim oblicima, jednim unutar drugoga. Uz gravure životinja, reljefe, simbole, piktograme i konture ljudi ili bogova. I maske i lubanje kao svojevrsne predmete unutar objekta. Sve je bilo toliko ispred svog vremena da postoje i dokazi o prvim pripitomljavanjima divljih u domaće životinje. A najnovija iskopavanja na obližnjim brdima ukazuju na mogućnost sličnih hramova na najmanje šest lokaliteta. Te njihove kasnije reinterpretacije koje su već zadavale glavobolju brojnim znanstvenicima. Arheolozi su u slatkim mukama, interpretatori u teškim problemima, inženjeri s upitnicima nad glavama. Zato se zaključak možda tek treba napisati jer na svako pitanje i odgovor dolaze barem dva nova upita. I nešto zaključiti

zbilja nije jednostavno, naročito uz činjenicu da je iskopano tek oko 5% ukupne formacije. No indicija je i više nego dovoljno za rasprave, debate, predviđanja, konstrukcije i interpretacije - sve ono što povijest i arheologiju čini upravo onakvima kakve one doista i jesu. Najzanimljivije grane znanosti koje vjerojatno nikada neće sakriti dječji osmijeh kod ozbiljnih akademskih krugova. Baš kao što Göbekli Tepe čini svima upletenima u svoje razotkrivanje...

6 LITERATURA

KNJIGE

1. Foster McCarter, Susan (2007.) - 'Neolithic', Routledge

2. Schmidt, Klaus (2011) - 'Göbekli Tepe: A Neolithic Site in Southwestern Anatolia', Oxford: Oxford University Press S

3. Lewis-Williams, David i Pearce, David (2005.) - 'Inside the Neolithic Mind: Consciousness, Cosmos and the Realm of the Gods', Thames and Hudson

4. H. Hauptmann (1999.) - 'The megalithic phenomenon: recent research and ethnoarchaeological approaches', Mannheim : Beier & Beran

5. Foster McCarter, Susan (2007.) - 'Neolithic', Routledge

6. Lewis-Williams, David i Pearce, David (2005.) - 'Inside the Neolithic Mind: Consciousness, Cosmos and the Realm of the Gods', Thames and Hudson

7. Collins, Andrew (2014.) - 'Göbekli Tepe: Genesis of the Gods', Bear & Company

8. Renfrew, Colin (2003) - 'Time Depth, Convergence Theory, and Innovation in Proto-Indo-European: 'Old Europe' as a PIE Linguistic Area', Heidelberg: Universitätsverlag

9. Ünsal Yalçin, 2008. - 'Ancient Mining in Anatolia', Proc. Int Conf. AMITEM, Ankara

10. Esin, U., and S. Harmankaya., 1999. - 'Aşıklı. In Neolithic in Turkey: the cradle of civilization', edited by M. Özdoğan and N. Başgelen, Istanbul

11. Steadman, S. R., 2004. - 'Heading Home: The Architecture of Family and Society in Early Sedentary Communities on the Anatolian Plateau', Journal of Anthropological Research

12. Todd, I. A., 1966. - 'Aşıklı Höyük – A Protonelolithic Site in Central Anatolia', Anatolian Studies

13. Esin, U., E. Bıçakçı, M. Özbaşaran, N. Nalkan-Atlı, D. Berker, I. Yağmur, A. Korkut-Atlı., 1991. - 'Salvage excavations at the Pre-Pottery Neolithic site of Aşıklı Höyük in Central Anatolia'

14. Helbaek H., (1970.) - 'The plant husbandry of Hacilar: a study of cultivation and domestication', Edinburgh: University Press

15. Bookchin, Murray - 'The Rise of Urbanisation and Decline of Citizenship'

16. Radiocarbon Datings from Arslantepe and Norşuntepe : The fourth- third millennium absolute chronology in the Upper Euphrates and Transcaucasian region, Publications de l'Institut Français d'Études Anatoliennes

17. Sharon R. Steadman, Gregory McMahon (2011) - 'The Oxford Handbook of Ancient Anatolia: (10,000-323 BCE)'

18. O. Belli, (2001) - 'Çavuştepe (Šarduṛinili) Excavations', İstanbul University's Contributions to Archaeology in Turkey

19. Petrosyan, Armen, (2009) - 'Forefather Hayk in the Light of Comparative Mythology', Journal of Indo-European Studies

20. Wilson, Edward O. (2013.) - 'The Social Conquest of Earth', Liveright

21. Hermanussen, Michael; Poustka, Fritz (2003) - 'Stature of early Europeans', Hormones

22. Kusch, Heinrich - 'Tore zur Unterwelt. Das Geheimnis der unterirdischen Gänge aus uralter Zeit', Graz

23. Nunn, Patrick D. (2009) - 'Vanished Islands and Hidden Continents of the Pacific', Honolulu: University of Hawaii Press

24. Schoch, Robert M. (1999) - 'Yonaguni Enigmatic Underwater Monuments'

25. Schmidt, Klaus (2006.) - 'Sie bauten die ersten Tempel. Das rätselhafte Heiligtum der Steinzeitjäger. Die archäologische Entdeckung am Göbekli Tepe', Munich

26. Schmidt, Klaus (2009.) - 'Göbekli Tepe. Eine Beschreibung der wichtigsten Befunde erstellt nach den Arbeiten der Grabungsteams der Jahre 1995-2007'

27. Tobolczyk, Marta (2016.) - 'The World's oldest Temples in Gobekli Tepe and Nevali Cori, Turkey in the light of studies in Ontogenesis of Architecture', Procedia Engineering 161 (2016) 1398 – 1404

28. Braidwood, (1972.-1974.) - 'Beginnings of Village-Farming Communities in Southeastern Turkey', Proc. Natl. Acad. Sci., USA

29. Pearson Jessica, Grove Matt, Özbek Metin, Hongoc Hitomi (2013.) - 'Food and social complexity at Çayönü Tepesi, southeastern Anatolia: Stable isotope evidence of differentiation in diet according to burial practice and sex in the early Neolithic', J Anthropol Archaeol. 2013 Jun; 32(2): 180–189., doi: 10.1016/j.jaa.2013.01.002

30. Mellaart, James (1961.) - 'Hacilar: A Neolithic Village Site', Scientific American

31. Kuijt, Ian (2000.) -' Life in Neolithic farming communities: social organization, identity, and differentiation', Springer. str. 317

WEB

https://rafalreyzer.com

www.tf.uni-kiel.de

http://tayproject.org
http://www.mpipz.mpg.de
www.eyeofthepsychic.com
www.ncbi.nlm.nih.gov
www.asiklihoyuk.org
https://biaa.ac.uk
http://www.scoop.co.nz
www.catalhoyuk.com
www.louvre.fr
www.newscientist.com
www.scientificamerican.com
www.dainst.blog/the-tepe-telegrams
www.dainst.org
www.smithsonianmag.com
www.pmf.unizg.hr
www.academia.edu
https://tepetelegrams.wordpress.com
www.wakingtimes.com
https://arxiv.org
www.haaretz.com
http://advances.sciencemag.org
news.nationalgeographic.com
www.tandfonline.com
www.telegraph.co.uk
http://dergiler.ankara.edu.tr